

УДК 94(477.8) «1938»

РЕПРЕСОВАНИЙ ВЧЕНИЙ-МАТЕМАТИК, АКАДЕМІК АН УРСР КРАВЧУК МИКОЛА ПИЛИПОВИЧ (1892–1942 рр.)

Ніколаєва Н.Б.

Київський національний університет імені Тараса Шевченка

У статті висвітлено життєвий шлях і подробиці арешту вченого-математика Миколи Пилиповича Кравчука. Детально проаналізовано обставини його арешту органами НКВС УРСР та засудження в 1938 р. На прикладі долі відомого вченого-математика показано, як радянськими спецслужбами створювались сфальсифіковані кримінальні справи щодо науковців в 1930-х роках. Доля М.Кравчука виявилась типовою для заарештованих науковців у 1930-х рр. Його було звинувачено в «українському буржуазному націоналізмі» і засуджено до 25 років ув'язнення.

Ключові слова: політичні репресії, арешти, вчені, чекісти, НКВС.

Постановка проблеми. Однією з показових сфальсифікованих справ НКВС УРСР проти видатних українських вчених за звинуваченням в «українському буржуазному націоналізмі» є архівна кримінальна справа, заведена чекістами на академіка АН УРСР, видатного математика Миколу Пилиповича Кравчука.

Актуальність цієї теми полягає в тому, що, при тому, що про вченого-математика М. Кравчука існують наукові дослідження, його постать є відомою і шанованою в українській науці, але ситуація із обставинами його арешту та архівні документи кримінальної справи щодо нього є маловивченими.

Стан вивчення теми дослідження. В останні роки дослідники про нього написали чимало досліджень, зокрема, С. Букет [1], Н. Вірченко [2; 3; 4; 5], В. Добровольський [7; 8], П. Кравчук [9], О. Пугач [10], Г. Сита [4; 13], М. Сорока [11; 12],

М. Чайковський [14] та інші. Тому ми не будемо детально зупинятися на його біографії, а більше зосередимось на аналізі причин його арешту НКВС УРСР.

Завданням цього дослідження є за допомогою опублікованих та маловідомих документів НКВС та Комуністичної партії України детально з'ясувати обставини арешту викладача історичного факультету Київського державного університету Кравчука М.П. і обставини його засудження в 1938 р.

Наукова новизна дослідження полягає у тому, що про арешт М.П.Кравчука все ще недостатньо публікацій. Стаття сприятиме введенню до наукового обігу інформації про все ще недостатньо вивчену картину сталінських політичних репресій в Київському університеті.

Виклад основного матеріалу. Кравчук М.П. народився 27 вересня 1892 р. в с. Човниця в 20 км.

від м. Луцька на Волині. Мав вищу освіту. За національністю – українець. Його батько був землеміром, помер в 1920 р. Вищу освіту М. Кравчук отримав в 1914 р. в Київському університеті св. Володимира. З 1917 р. був приват-доцентом Київського університету, з 1924 р. – доктором математики, викладав у різних вищих навчальних закладах Києва, активно публікував свої наукові праці. Був обраний академіком ВУАН у 1929 р. Постійно працював в кількох вищих навчальних закладах Києві. Його родина на момент арешту складалась з дружини Єсфіри Йосипівни Шварцман, єврейки, 44 років; сина Євгена, 12 років; доньки Наталії, 8 років; брата – Костянтина Пилиповича, 48 років, який працював в інституті кераміки в м. Києві; сестри Єви Пилипівни, 42 років, рахівника Київського сільськогосподарського інституту; сестри Вікторії Пилипівни, 50 років, друкарки в одній з установ Києва, яка жила на вул. Боровського 14 або 16. Ці дані взяті з анкети арештованого вченого а також з вищезгаданих сучасних публікацій [2-5; 7-14].

Що ж потрібно було чекістам від М.Кравчука і чому його арештували? Справа в тому, що він в роки українізації підтримував активні контакти з багатьма вченими ВУАН, в тому числі з тими, які в кінці 1920–1930-х років були репресовані радянськими каральними органами. До того ж він прекрасно читав лекції українською мовою, брав активну участь впроцесі українізації. Це і видавалось підозрілим чекістам. В роки погрому української культури всі, хто викликав підозри – заарештовувалися.

Спочатку радянські каральні органи збирали компромат на вченого, а потім розпочали справжню його травлю. На нашу думку, серйозні підозри щодо його «політичного обличчя» у чекістів виникли вже у 1930 рр. Тоді М.Кравчук повинен був виступати від обвинувачення, як представник вчених міста Києва, на інспірованому ДПУ УСРР процесі «СВУ», але в останній момент письмово повідомив Найвищий суд УСРР про свою хворобу і не поїхав до Харкова. Судилище пройшло без його участі, і чекісти це запам'ятали.

Період 1936-1937 рр. був позначений масовими арештами українських вчених за підозрою в «троцькізмі», «націоналізмі» інших т.зв. «ухилах». Більше того, чекісти дійшли до того, що навидумували обвинувачень у сколочуванні «блоку» між «троцькістами» та «націоналістами», які буцім-то мали намір повалити радянську владу. До того часу чекістами вже було заарештовано чимало знайомих М. Кравчука, які на слідстві під тиском слідчих НКВС розповіли багато чого брехливого про нього.

14 вересня 1937 р. в журналі «Комуніст» з'явилась явно замовна, погромна стаття «Академік Кравчук рекламує ворогів». Під нею стояли підпис учителя вченого – академіка-орденоносця Д. Граве, який на той час був директором інституту математики АН УРСР та вченого секретаря К. Бреуса. Чи писали вони подібну погромну статтю – невідомо, та це й не має значення, адже ясно, що весь процес був інспірований радянськими каральними органами і тому вони змушували вчених паплюжити один одного, погрожуючи арештами і розправою. В статті зазначалося, що у вересні 1937 р. в третьому номері журналу

«Успіхи математичних наук» академік М. Кравчук опублікував статтю, де вихвалялись «вороги народу». Далі слідували звинувачення, що ця стаття «викликає глибокий гнів у всіх чесних радянських математиків», бо автор «з уродливістю» рекламував «заклятих ворогів народу», які уже давно були викриті органами НКВС. Також зазначалося, що появу статті М.Кравчука не можна було вважати випадковістю, адже було достатньо часу щоб забрати свою статтю з редакції або внести в неї відповідні правки, а М.Кравчук цього не зробив. Далі зазначалося, що М. Кравчук підтримував тісні контакти з «ворогами народу», що він в співавторстві з ними був автором деяких книг. І, нарешті, останній висновок про те, що редакція журналу проявила політичну сліпоту і безтурботність, вмістивши цю стаю у видання [6, т. 1, арк. 157].

Якщо ж говорити мовою фактів, то у статті «Про роботи інституту математики Академії наук УРСР», опублікованій в журналі «Успіхи математичних наук», вип. 3 за 1937 р. (публікація всесоюзної математичної асоціації; збірник був виданий об'єднаним науково-технічним видавництвом НКТП СРСР (Москва-Ленінград) М. Кравчук згадав про наукову діяльність вчених Смогоржевського, Можара, Кулика, Тополянського та інших, які на той час вже перебували «під ковпаком» НКВС [6, т. 1, арк. 158]. Отож, формальну причину для нападок на вченого було знайдено.

Звісно що після такої погромної статті питання про перебування М. Кравчука на керівних посадах в АН УРСР було фактично вирішене. В інституті математики АН УРСР, в Київському індустріальному інституті та в КДУ відбулись інспіровані чекістами зібрання колективів, які «засудили» поведінку М. Кравчука. Вчений намагався виправдовуватись, але його слухати не стали. Зразу ж постало питання про його «політичну благонадійність», він був звільнений з посади завідувача відділом в інституті математики АН УРСР, і хоча продовжував працювати, але розумів, що його можуть арештувати.

У справі М. Кравчука збереглися документи про обговорення справи академіка М.Кравчука в АН УРСР, завірені начальником спецсектору АН УРСР Пустовою, а саме: витяг з протоколу засідання Президії АН УРСР № 31 від 4 жовтня 1937 р., витяг з протоколу засідання президії АН УРСР № 36 від 10 грудня 1937 р. та висновок комісії з обслідування справи М. Кравчука [6, т. 2, арк. 137]. Ці документи є прикладом того, як комуністична система впливала на думки та рішення керівництва АН УРСР в часи, коли масово репресувались вітчизняні науковці.

Зокрема, протокол засідання Президії АН УРСР № 31 від 4 жовтня 1937 р. підписали в.о. президента АН УРСР академік Є. Патон та неодремний секретар академік Палладін. В ньому зазначено, що в цей день слухалось питання про наслідки обстеження справи академіка М.Кравчука у зв'язку з статтею в газеті «Комуніст» від 14 вересня 1937 р. Доповідав голова комісії академік Гольдман. Заслухавши висновки комісії Президія АН УРСР ухвалила: 1) засудити дії академіка М.Кравчука, як антирадянські, буржуазно-націоналістичні; 2) зняти ака-

деміка М.Кравчука з завідування відділом в інститут математик АН УРСР; доручити комісії додатково вивчити справу для вирішення після її доповіді на Президії АН УРСР питання про можливість перебування М. Кравчука в складі дійсних членів АН УРСР [6, т. 2, арк. 138].

Про що ж йшлося у висновку комісії АН УРСР з обстеження справи М. Кравчука? Рішення, прийняті Комісією (чи то продиктовані її членам чекістами-особістами) були цілком передбачувані. На підставі всього наведеного вище Комісія вважала за необхідне: «1. Осудити дії акад. Кравчука, як антирадянські, буржуазно-націоналістичні; 2) зняти акад. Кравчука з завідування відділом і інституті математики; 3) вважати за необхідне додатково вивчити справу акад. Кравчука, після чого вирішити питання про його перебування в складі дійсних членів Академії наук УРСР» [6, т. 2, арк. 139-141].

І додатково вивчення справи М. Кравчука таки було проведене. Його результати у 1937 р. також були цілком прогнозованими.

У протоколі № 36 засідання Президії АН УРСР від 10 грудня 1937 р. зазначалося, що висновки про обслідування діяльності академіка Кравчука доповідав голова комісії академік Гольдман. Вислухавши його доповідь про обслідування діяльності академіка М. Кравчука Президія АН УРСР ухвалила такі рішення (цитуються повністю):

«1. Визнати, що академік Кравчук у своїй роботі, як керівник відділу в математичному інституті і як автор підручників, не виявив достатньої пильності щодо складу своїх співробітників, внаслідок чого серед них виявились навіть вороги народу, і що він рекомендував на посаду помічника директора Чайковського, якого згодом було викрито, як польського шпигуна.

2. Констатувати, що академік Кравчук не виправдав тих надій щодо якості наукової роботи в останні роки, якої можна було чекати на підставі його попередніх наукових робіт.

3. Констатувати, що академік Кравчук розпрошував занадто свої сили численним сумісництвом в різних вишах, де він керував кафедрами математики, і писанням елементарних підручників недостатньої науковій цінності.

4. В зв'язку з вищезазначеним звільнити академіка Кравчука від керівництва відділом в інституті математики, залишивши його в складі інституту.

5. Запропонувати академіку Кравчуку звернути увагу на вищезазначене зниження якості його наукової продукції і на кончу потребу піднесення цієї якості шляхом концентрації своїх сил на науковій академічній роботі в Інституті математики» [6, т. 2, арк. 142]. Цей документ підписали президент АН УРСР академік Богомолець та неодмінний секретар АН УРСР академік Палладін.

З цього документу можна зробити висновок, що керівництво АН УРСР, хоча й засудило діяльність М. Кравчука (цілком ймовірно – через тиск з самого верху), але все ж не звільнило його з роботи в АН УРСР взагалі, залишивши працювати в інституті математики і рекомендувавши йому зосередитись на науковій роботі. За інших умов це могло б стати порятунком для М. Крав-

чука. Але чекісти вирішили не дати йому працювати, і, що називається, дотиснути його.

До арешту вченого справа дійшла в лютому 1938 р. 20 лютого 1938 р. оперуповноважений 4 відділу УДБ НКВС УРСР Хромий розглянув наявні в чекістів матеріали на М. Кравчука, якого обвинувачували за ст. 54-6, 54-8 та 54-11 КК УРСР. На думку слідчих НКВС, його провина виразилась в тому, що він був учасником «української контрреволюційної націоналістичної організації» і підозрювався в «проведенні шпигунської роботи на користь Польщі». Зважаючи на те, що перебування М. Кравчука на волі видавалось чекістам небезпечним і могло відобразитись на ході проведення слідства, Хромий керуючись ст. 143, 145 та 156 КПК УРСР постановив обрати мірою запобігання до М. Кравчука утримання під вартою в спецкорпусі Київської тюрми (тепер – Лук'янівська тюрма). Копія цієї постанови була представлена військовому прокурору Київського військового округу. Постанову затвердили начальник 6 відділення 4 відділу УДБ НКВС УРСР Коркунов та помічник начальника 4 відділу УДБ НКВС УРСР Перцов [6, т. 1, арк. 1].

У той же день 20 лютого 1938 р. військовий прокурор Київського військового округу дивовижно Калошин розглянув матеріали, представлені 4 відділом УДБ НКВС УРСР на М. Кравчука. Він вирішив, що цими матеріалами М.Кравчук викривається, як член «української контрреволюційної націоналістичної організації» і підозрюється в шпигунській роботі, за що передбачалося покарання за ст. 54-6, 54-8 та 54-11 КК УРСР. Керуючись ст. 156 КПК УРСР та інструкцією 1933 р. Калошин постановив заарештувати М. Кравчука і утримувати його під вартою в Київській тюрмі [6, т. 1, арк. 2].

21 лютого 1938 р. керівництво НКВС УРСР підписало ордер № 1699 про арешт М. Кравчука [6, т. 1, арк. 3]. 21 лютого 1938 р. співробітники УДБ НКВС УРСР Ладков і Шубняков в присутності коменданта будинку Ф. Гунько провели обшук в квартирі М. Кравчука, який на той час проживав в м. Києві на вул. Енгельса б. 21, кв. 23. Під час обшуку було вилучено паспорт № 607918, 7 різних особистих документів, папка з особистим листуванням, папка з закордонним листуванням, папка з листуванням з приводу реабілітації, друкарська машинка «Адлер», облігації на суму 5850 крб., золоте обручальне кільце, золота брошка, 6 срібних рюмок, 9 різних срібних предметів, 4 томи записок історико-філологічного відділу М. Грушевського, книга «Історія України-Русі» М. Грушевського [6, т. 1, арк. 4].

У справі М. Кравчука збереглися квитанції тюрми УДБ НКВС УРСР про отримання на зберігання його особистих речей: чемодану, краватки, станка для гоління, срібних і золотих речей, друкарської машинки «Адлер» [6, т. 1, арк. 5-8]. Все це після засудження М. Кравчука було конфісковано в користь держави.

28 лютого 1938 р. оперуповноважений 4 відділу УДБ НКВС УРСР молодший лейтенант держбезпеки Казін (чи Хазін) розглянув слідчі матеріали на М. Кравчука і дійшов до того ж самого висновку, що і його попередники. Він вирішив, що М. Кравчук був учасником «української контрреволюційної націоналістичної організації» і під-

озрювався в «проведенні шпигунської роботи на користь Польщі». Казін постановив притягнути М. Кравчука до кримінальної відповідальності у якості обвинувачуваного і пред'явити йому обвинувачення в участі в «контрреволюційній організації» та проведенні шпигунської роботи. Копія постанови була направлена прокурору Київського військового округу. Постанову затвердили начальник 7 відділення 4 відділу УДБ НКВС УРСР Акімов та начальник 4 відділу УДБ НКВС УРСР (щоправда, підпису останнього на документі навіть немає) [6, т. 1, арк. 10].

21 травня 1938 р. оперуповноважений 4 відділу УДБ НКВС УРСР молодший лейтенант держбезпеки Казін розглянув матеріали справи СВУ за 1929 р. і постановив додати до справи на М. Кравчука витяги з протоколів допитів О. Гермайзе, В. Дурдуківського, Г. Холодного і інших. З цим рішенням погодились начальник 7 відділення 4 відділу УДБ НКВС УРСР лейтенант держбезпеки Акімов та заступник начальника 4 відділу УДБ НКВС УРСР капітан держбезпеки Гольдман [6, т. 1, арк. 11].

Будь-яких протоколів допитів М. Кравчука до 3 травня 1938 р. в справі не збереглося. Між активні допити з застосуванням погроз, позбавленням сну проводилися постійно, про що вчений згодом написав у своїх скаргах керівництву НКВС. Лише 3 травня 1938 р. М. Кравчук погодився давати свідчення і оговорювати себе. Як він згодом зізнавався, на це вплинуло в першу чергу погрози слідчих винищити його родину.

Свідчення М. Кравчука є показовим прикладом того, яку нісенітницю вкладали заарештованим у уста співробітники НКВС, щоб засудити їх. Він зізнався у тісних зв'язках із членами СВУ, у проведенні «націоналістичної роботи», в участі у армії УНР тощо. Фактично всі ці свідчення були надиктовані слідчими, які заздалегідь знали, в чому обвинувачувати вченого. Ми не будемо зупинятись на їх датльному аналізі. Зауважимо лише те, що у справі М. Кравчука збереглися навіть чорнетки його свідчень, написані ним власноручно, у тезовому вигляді, очевидно, під диктовку слідчих... 5 вересня 1939 р. заступник начальника 1 спецвідділу НКВС УРСР лейтенант держбезпеки Смірнов та оперуповноважений сержант держбезпеки Смолкін з листом № 524275 надіслали заступнику начальника 1 спецвідділу НКВС СРСР Баштанову власноручні свідчення М. Кравчука для зберігання у його справі. Цих свідчень набралось аж на 124 с. [6, т. 2].

21 вересня 1938 р. народний комісар держбезпеки УРСР комісар держбезпеки 3-го рангу Успенський затвердив обвинувальний висновок у справі № 817 з обвинувачення М. Кравчука за ст. 54-8 та 54-11 КК УРСР. Цей з дозволу сказати «документ» є прикладом того, що чекісти не зважали на наукові і викладацькі заслуги обвинувачених «пришивали» їм «контрреволюцію» з метою фізично їх знищити. У висновку зазначалося, що УДБ НКВС УРСР була «викрита та ліквідована антирадянська націоналістична терористична організація», якою керували колишні члени партії боротьбистів, яка ставила за мету «насильницьке повалення радянської влади і встановлення фашистського устрою». М. Кравчука чекісти вважали одним з

активних учасників цієї «організації». Далі його обвинувачували, що він в 1918 р. був в армії УНР та воював з радянськими військами. Також вважали, що після повернення до Києва в 1922 р. він проводив «активну антирадянську націоналістичну діяльність» в науково-педагогічній роботі. Далі пред'явили обвинувачення, що він в 1928 р. «примкнув» до «Спілки визволення України», куди його начебто залучив О. Гермайзе. Звинувачували, що в 1933 р. М. Кравчук встановив контакт з «контрреволюційним підпіллям на Україні», яке очолювали нарком просвіти УСРР Д. Затонський, Хвиля і П. Любченко, що було повною нісенітницею. І, звичайно ж, не забули звинуватити в тому, що йому були відомі «терористичні установки організації» і «наміри шпигунської діяльності». «Шпигунська діяльність» М. Кравчука, на думку чекістів, полягала у встановленні контактів з УНДО в Галичині, сприянні переїзду в Україну культурних (тобто чекістською мовою – «націоналістичних») діячів, зокрема, М. Яворського, Чайковського та інших. Обвинувачували і в тому, що М.Кравчук створив в інституті математики ВУАН (згодом – АН УРСР) «націоналістичну групу», куди «завербував» доцентів Смогоржевського та Кулика. Навідумували, що вказівки про шкідницьку діяльність в АН УРСР М.Кравчуку у 1937 р. давав народний комісар просвіти Затонський. Загалом чекісти зробили висновок, що М.Кравчук «провів велику підривну роботу на культурному фронті» Щоб надати справі більш переконливого вигляду, підшили до неї свідчення «вибиті» чекістами з відомих заарештованих вчених – Дурдуківського, Холодного, Іваниці, Гермайзе, Луковського, Іванушкіна, Полонського, Крістера, Затонського, Супруненка Птухи...

На підставі всіх цих брехливих тверджень чекісти звинуватили М.Кравчука у тому, що він був «активним учасником антирадянської української націоналістичної терористичної організації», яка «ставила своїм завданням насильницьке повалення радянської влади в Україні і встановлення фашистського ладу»; що він «знав та розділяв терористичні та шпигунські установки організації»; що він «особисто завербував до організації математиків Кулика та Сморгжевського»; що він «проводив підривну роботу на ідеологічному та культурному фронті»; що він «особисто справляв приїзду в УРСР з Польщі українських культурних діячів, які вважалися радянською владою ворогами – Чайковського та Яворського і інших». У підсумку автори обвинувального висновку – заступник начальника 4 відділення 4 відділу УДБ НКВС УРСР молодший лейтенант держбезпеки Прохоренко та начальник 4 відділу УДБ НКВС УРСР капітан держбезпеки Яралянц (замість нього підписав хтось інший) пропонували судити М.Кравчука Військовою колегією Верховного суду СРСР в порядку постанови ЦВК СРСР від 01.12. 1934 р. [6, т. 1, арк. 124-128].

У той же день 21.09.1938 р. відбулось підготовче засідання виїзної сесії Військової колегії Верховного суду СРСР у складі голови – диввоєнюриса Орлова А.М., членів – бригаєнюриса Галенкова та воєнюриса Кліміна, секретаря воєнюриса 1 рангу Кудрявцева, за участі помічника головного військового прокурора

бривоєнюриса Калугіна. Судилище заслухало інформацію Орлова про справу М. Кравчука та вирішила затвердити обвинувальний висновок і прийняти справу до свого провадження. Було вирішено судити М. Кравчука судом Військової колегії Верховного суду СРСР за ст. 54-7, 54-8 та 54-11 КК УРСР з застосуванням постанови ЦВК СРСР від 01.12. 1934 р. Справу було вирішено слухати без участі обвинувачення та захисту і без виклику свідків. Міру запобігання до М. Кравчука залишили ту ж, що і раніше – утримання під вартою [6, т. 1, арк. 129].

Копію обвинувального висновку М. Кравчуку було вручено в той же день 21.09.1938 р., про що збереглася відповідна розписка в справі [6, т. 1, арк. 130].

22 вересня 1938 р. відбулось закрите судове засідання виїзної сесії Військової колегії Верховного суду СРСР. Судилище відбувалось у тому ж складі, що і напередодні: дивоєнюрис Орлов (головуючий), члени – бригаєнюрис Галенков та воєнюрис Клімін, секретар воєнюриса 1 рангу Кудрявцев. Судилище розпочало роботу в 13.45. Головуючий оголосив, що розглядається справа на М. Кравчука, секретар доповів, що обвинувачений доставлений в зал. Головуючий переконався в особистості підсудного і запитав, чи вручена йому копія обвинувального висновку, на що М. Кравчук відповів ствердно. Ніяких клопотань про відвод суду М. Кравчук не робив, та й не міг зробити, бо ніхто б не став його слухати. Далі було оголошено обвинувальний висновок, головуючий запитав, чи визнає себе М. Кравчук винним, то й відповів ствердно (хоча тепер годі з'ясувати, як там було насправді). В протоколі засідання є інформація, що М. Кравчук підтверджував свою участь у «контрреволюційній роботі», виконанні доручень Затонського з проведення «шкідницької роботи» тощо. Але все це зрозуміло, адже чекісти були майстри залякувати в'язнів і фальсифікувати подібні документи. В останньому слові М. Кравчук начебто попросив дати йому можливість завершити свою математичну працю. Судилище на хвилину виїшло на нараду, а потім повернулись назад (вирок вже звісно був підготовлений) і в 14.15 засідання завершилось [6, т. 1, арк. 131].

Вироком виїзної сесії Військової колегії Верховного суду СРСР від 22 (23).09.1938 р. академік М. Кравчук був засуджений до двадцяти років тюрми з поразкою в правах на 5 років і конфіскацією всього особистого майна [6, т. 1, арк. 132-133]. Йому ще пощастило, адже багатьох за такі обвинувачення розстрілювали.

Про те, як насправді відбувались подібні судилища, збереглися свідчення виживши у таборах політв'язнів. Їм пощастило, що їх засудили до тривалого строку ув'язнення, а не до розстрілу. Вони розповідали, що на судилищі їх ніхто не слухав, і судилище тривало зовсім недовго, тобто було лише формальністю.

Згодом вирок намагалася оскаржити дружина вченого. Але перевірка Військовою прокуратурою Київського військового округу в 1939-1940 рр. ніяких змін у справу не внесла. Згодом Е. Кравчук було повідомлено, що М. Кравчук помер в 1942 р. в Магадані, в інвалідному містечку (8 кілометр).

Відновлення історичної справедливості щодо М.Кравчука настало лише в період масової реабілітації після смерті Сталіна, в середині 1950-х років. Зокрема, в червні 1955 р. Е. Кравчук написала заяву до генерального прокурора СРСР Р. Руденка. Вона повідомила, що на побаченні після арешту М. Кравчук їй розповів про те, як він оговорив себе внаслідок фізичного і морального тиску з боку слідства. Зокрема, слідчі які його допитували погрожували, що коли він не підтвердить свої свідчення на суді Військової колегії, то його родину знищать, а йому самому відмовав від зізнань не допоможе. Саме тому М. Кравчук в суді оговорив себе. Е. Кравчук зазначила, що М. Кравчука вислали в м. Магадан, і звідти він писав скаргу в Прокуратуру СРСР, де детально описав всі знущання в київській тюрмі, назвав прізвища слідчих, які його допитували. Але ця скарга залишилася без задоволення. Е. Кравчук двічі до початку війни опротестовувала рішення суду, але влітку 1941 р. розпочалась німецько-радянська війна і справу переглянуто не було (в той час ніхто б її і не переглядав). Е. Кравчук у 1941 р. виїхала з Києва в евакуацію з дітьми, при переїзді частина її документів загубилася, в т.ч. копії заяв про перегляд справи М. Кравчука.

28 травня 1956 р. заступник головного військового прокурора полковник юстиції Б.Вікторов затвердив висновок № 9н-51439-38 за справою М. Кравчука та направив його у Військову колегію Верховного суду СРСР. Автором висновку був військовий прокурор відділу Головної військової прокуратури СРСР підполковник юстиції Серіков, з ним погодився помічник головного військового прокурора полковник юстиції Зарубін. Розглянувши матеріали архівної кримінальної справи на М. Кравчука Серіков встановив, що всі обвинувачення проти М. Кравчука у приналежності до «антирадянської організації» було виписано на основі його ж свідчень, а також учасників «Спілки визволення України» Дурдуківського, О. Гермайзе, Г. Холодного та Іванці. В радянський час СВУ вважалась справжньою організацією, причому майже до розпаду СРСР. Але всі ці свідчення не викликали довіри, бо вони неконкретні і не перевірялись в суді, а сам М. Кравчук від свідчень даних на слідстві відмовився і заявив що дав їх під тиском слідства через застосування до нього заборонених методів слідства. Обвинувачення М. Кравчука у проведенні «антирадянської націоналістичної діяльності» була обґрунтована лише на свідченнях Крістера, Затонського, Птухи і інших, але станом на 1956 р. більшість з них вже була реабілітована, як засуджені безпідставно. Їх свідчення також були неконкретні та судом у встановленому законом порядку не перевірялись. Між тим, інші свідки охарактеризували М. Кравчука, як порядну людину, знаного математика, наукові праці якого і в подальшому використовувались науковцями. Все це дало підстави Серікову вважати, що під час додаткового розслідування 1956 р. було встановлено нові обставини, які заперечували звинувачення М. Кравчука, які раніше не були відомі суду. Тому згідно з ст. 378 КК РРФСР він пропонував вирок Військової колегії Верховного суду СРСР від 23.09.1938 р. щодо М. Кравчука відмінити а

справу на нього припинити у зв'язку з відсутністю складу злочину [6, т. 1, арк. 186-187].

15 вересня 1956 р. Військова колегія Верховного суду СРСР у складі головуючого полковника юстиції Копова, членів майора юстиції Конопльова та полковника юстиції Александрова винесла ухвалу № 1/4н 012635 і вирішила відмінити свій вирок від 23.09.1938 р. щодо М. Кравчука за нововиявленими обставинами і припинити справу на нього у зв'язку з відсутністю складу злочину [6, т. 1, арк. 188-189]. 15 жовтня 1956 р. цей документ було оголошено під підпис дружині М. Кравчука – Е.Кравчук [6, т. 1, арк. 191].

Висновки. Трагічна доля відомого вченого, викладача КІНО та КДУ М. Кравчука засвідчила, що для радянського режиму наукові досягнення відомих вчених не значили нічого, якщо вони сприймалися владою, як «антирадянський елемент». На сьогодні М. Кравчук посів гідне місце в історії української математики. Дуже прикро, що його життя обірвалося так швидко і трагічно, адже він міг ще багато зробити для вітчизняної математики.

У 1992 р. за рішенням ЮНЕСКО, після довгих років забуття, наукова громадськість України та світу широко відзначили 100-річчя від дня народження видатного науковця. До ювілею в село Човниця проклали асфальтну дорогу. У 1992 р. в селі Човниця стараннями сім'ї Степана та Євгенії Лукашуків відкрили кімнату-музей і встановили погруддя Михайла Кравчука. У Луцьку встановлено меморіальну дошку Михайлу Кравчуку на приміщенні колишньої гімназії, де навчався майбутній учений. У 2002 р. ім'я М. Кравчука внесено ЮНЕСКО до переліку найвидатніших людей світу. В 2003 р. на території Політехнічного інституту в Києві, вперше в Україні, відкрито пам'ятник всесвітньвідомому математикові Михайлові Кравчуку. В 2009 році у Києві, на Харківському житловому масиві, одну з нових

вулиць було названо на честь Михайла Кравчука. Луцька гімназія № 21 також носить ім'я М. Кравчука. У 2012 році під час урочистостей, присвячених 110-річчю від дня народження, у ній було відкрито кімнату-музей видатного вченого. 11 січня 2012 року Верховна Рада України прийняла постанову про відзначення на державному рівні 120-річчя з дня народження Михайла Кравчука.

Слід зазначити, що з 1992 року в Києві проходить Міжнародна наукова конференція імені академіка Михайла Кравчука (англ. International Mathematical Kravchuk Conference), науковий захід, який збирає в стінах НТУУ «КПІ» найкращих представників світової математики. Конференції проводяться на честь репресованого українського математика, академіка АН УСРР Михайла Пилиповича Кравчука. Основна мета конференцій – узагальнювати, стимулювати наукові пошуки математиків, заразом віддаючи належну шану великому математикові й патріоту України, який так багато зробив для розбудови математичної науки на своїй Батьківщині. Робота конференції традиційно проходить у чотирьох секціях: «Диференціальні та інтегральні рівняння, їх застосування», «Алгебра і геометрія. Математичний та чисельний аналіз», «Теорія ймовірностей та математична статистика», «Історія та методика викладання математики». Ініціатор проведення конференцій – доктор фізико-математичних наук, професор, академік АН ВШ України Ніна Опанасівна Вірченко, автор біографічних досліджень про долю М.Кравчука, яка багато зробила для вшанування його пам'яті. Організаторами конференції є Національний технічний університет України «Київський політехнічний інститут», Інститут математики НАН України, Київський національний університет імені Тараса Шевченка, Національний педагогічний університет імені М. Драгоманова [1; 2; 3; 4; 5; 7].

Список літератури:

1. Букет Є.В. Легендарний Кравчук // Слово Просвіти. – 2002. – 31 травня. – 6 червня. – Ч. 22 (138). – С. 9.
2. Вірченко Н.О. Корифей української математики // Аксиоми для нащадків: Українські імена у світовій науці. Зб. нарисів / Упорядн. і передм. О.К. Романчука. – Львівська істор.-просвіт. організ. «Меморіал», 1992. – С. 89-109.
3. Вірченко Н.О. Математик – від БОГА, педагог – від СЕРЦЯ // Слово Просвіти. – 2012. – Ч. 16 (653). – 19-25 квітня. – С. 6, 10.
4. Вірченко Н.О., Сита Г.М. Михайло Пилипович Кравчук (серія біобібліографія вчених України). – К.: Наук. думка, 1992. – 40 с.
5. Вірченко Н. О. Велет української математики. – К.: ВД «Науковий світ», 2012.
6. ГДА СБУ. – Ф. 6. – Спр. 38009-фп (на Кравчука М.П.).
7. Добровольский В.А. Выдающийся украинский математик Михаил Филиппович Кравчук (к 75-летию со дня рождения) – Успехи матем.наук. – М., 1968. – Т. 23. – В. 4. – С. 236-239.
8. Добровольський В.О. Опальний академік. Вісник АН України. К. – 1992. – № 11. – С. 86-91.
9. Кравчук П. «Книга рекордів Волині». – Любешів: «Ерудит», 2005. – 304 с.
10. Пугач О.В. Гордість української математики // Українознавство. – 2010. – № 2(35). – С. 30-33.
11. Сорока М. О. Колимська теорема Кравчука: Біограф. роман. – 2-ге вид., доп. – К.: Молодь, 1991. – 240 с.
12. Сорока М. Великий мученик науки // День. – № 224. – 21.12. 2007 р.
13. Сита Г.М. Слідча справа Михайла Кравчука. Україна. Наука і культура, вип. 28. – К.: Знання, 1994. – С. 116-127.
14. Чайковський М.А. Михайло Пилипович Кравчук (1892-1942). До сторіччя з дня народження. Нариси з історії природознавства і техніки. – К., 1994. Вип. 41. – С. 28-32.

Николаева Н.Б.

Киевский национальный университет имени Тараса Шевченко

РЕПРЕССИРОВАННЫЙ УЧЕНЫЙ-МАТЕМАТИК, АКАДЕМИК АН УССР КРАВЧУК НИКОЛАЙ ФИЛИППОВИЧ (1892-1942 гг.)

Аннотация

В статье освещены жизненный путь и подробности ареста ученого-математика Николая Филипповича Кравчука. Детально проанализированы обстоятельства его ареста органами НКВД УССР и осуждения в 1938 г. На примере судьбы известного ученого-математика показано, как советскими спецслужбами создавались сфальсифицированы уголовные дела по ученым в 1930-х годах. Судьба М.Кравчука оказалась типичной для арестованных ученых в 1930-х гг. Его обвинили в «украинском буржуазном национализме» с вынесением приговора о 25 годах тюремного заключения.

Ключевые слова: политические репрессии, аресты, ученые, чекисты, НКВД.

Nikolaeva N.B.

Taras Shevchenko National University of Kyiv

REPRESSED SCIENTIST, MATHEMATICIAN, ACADEMICIAN OF THE USSR ACADEMY OF SCIENCES NIKOLAI FILIPPOVICH KRAVCHUK (1892-1942)

Summary

The life and details of the arrest of the scientist and mathematician Mykola Pylypovich Kravchuk are analyzed in this article. The circumstances of his arrest by the NKVD and the conviction in 1938 are shown in details. On the example of the famous scientist and mathematician's fate it is demonstrated how the Soviet secret police created falsified criminal cases against scientists in the 1930s. The destiny of M.Kravchuk was typical for arrested scientists in the 1930s. He was accused of «Ukrainian bourgeois nationalism» and sentenced of 25 years of imprisonment.

Keywords: political repression, arrests, scientists, secret police, NKVD.